

Jan Schumacher:

Impulser fra vest

Norsk kristningstid og engelsk kirkehistorie

Engelsk kirkeliv på 900-tallet

«Det var et uomtvistelig trekk ved det religiøse livet i England på 800-tallet at kristendommen var så dypt rotfestet i landsbygda at de hedenske inntrengere ble omvendt til kristendommen i løpet av få år. (Dette skjedde) på grunn av den styrke som lå i deres engelske naboers kristne sed og skikk, uten støtte gjennom misjonsekspedisjoner fra de deler av England som ikke var erobret (av vikingene) og til tross for det faktum at store deler av den organiserte religionen i deres egne var blitt lagt øde (av erobrerne)».

Denne vurderingen, som stammer fra en moderne engelsk historiker, minner oss om at vårt kjennskap til forgangne tider ofte treffende kan karakteriseres med det kjente uttrykket om toppen av isfjellet. At kristne tro for tusen år siden kunne formidles gjennom naboer har vi vanskelig for å forestille oss, så opptatt som vi er av historiens toppsjikt. Men vi er fanget i et dilemma, for det er nå et faktum at det er fra toppsjiktet strømmen av kilder flyter bredest, mens vurderinger lik den vi nettopp har sitert, er forsøk på å sammenfatte inntrykket av kilder og funn som hver for seg slet ikke er så spektakulære. Men før vi tar fatt på vår skisse av den engelske bakgrunnen for kristningsprosessen i Norge, trenger vi denne påminnelsen om at det på denne tiden utspilte seg religionsmøter som ikke har funnet veien til annalene, – og som vi derfor vet så lite om – men som vi likevel ikke bør glemme dersom bildet av trosskiftet for tusen år siden skal bli fullstendig i betydningen mangfoldig nok.

Hva slags kirkeliv var det våre forfedre fikk stifte bekjentskap med når de for alvor begynte å søke ut fra hjemlandets kyster? Vi

vil i det som følger forsøke å tegne et bilde av det kirkelige landskap som utgjorde den historiske kontekst for handelsforbindelser og vikingferder. Under 800-tallet og første halvdel av 900-tallet skapte vikingenes nærvær krise for det kristne samfunnet i England, men mot slutten av 900-tallet skulle dette samme England, som hadde en lang kristen historie bak seg, danne utgangspunkt for de viktige initiativene til Norges kristning som satte inn da Olav Trygvasson gikk i land på Moster i 995. Det handler om et i første omgang ublidt møte der vikingene ødet store verdier og utsatte både kirke og samfunn for store påkjenninger. Men i det lange løp viste det seg at både kongemakt og kirke greide de store påkjenningene, og i et tilbakeblikk øyner vi hvordan våre forfedres inntrengen bidro til forandringer av både politikk og kristendom på de britiske øyer. Selv om vikingene var overlegne nok militært sett til å bite seg fast i deler av England også på 900-tallet, så virket det ufrivillige vertslandets kulturelle hegemoni i retning av at våre forfedre tok ved den nye troen og smått om senn brakte den tilbake til sine hjemlige egner.

En viktig del av den kirkelige og kulturelle endringprosess i England i løpet av 900-tallet var knyttet til klostrene. Den fornyelse som disse gamle formene for fellesliv gjennomlevde i løpet av det 10. århundre utgjør et viktig «vannskille» i engelsk kirkehistorie. Det dreier seg om en forgrening av en bred tradisjon, en klosterbevegelse («monastisk» bevegelse) som satte sitt preg på store deler av Vest-Europa. Denne bevegelsen, som noe upresist går under betegnelsen «Cluny-bevegelsen», tidfestes gjerne, for Englands vedkommende, til begynnelsen av 900-tallet.

Rundt år 940 ble munken Dunstan utnevnt til abbed over klosteret Glastonbury av kong Edmund. Med valget av Dunstan trer en skikkelse inn i engelsk kirkehistorie som skulle bli den samlende kraft til å gjennomføre ønsket om en monastisk reform av den engelske kirke.

Kong Alfred den stores betydning

Men en ny tid i engelsk kirkehistorie hadde begynt allerede begynt med kong Alfred den store på 800-tallet. Han vant et overtak over danske vikinger slik at han i 892 kunne slutte fred med dem, samtidig som den engelske krøniken kunne slå fast at en større konge hadde engelskmennene aldri hatt før – «all the English people submitted to him, except those who were under the Danish yoke». En kunne være fristet til å si at kong Alfred fremstår som et slags første utkast til samlingen av Norge under de to Olav'ene hundre år senere!

Det var også en forbindelse mellom Alfred og Norge som forteller oss at «vikingen» var ikke det eneste slag nordmann man kjente i England. En gang i årene omkring 890 kom hålogalendingen Ottar til kong Alfred i England. Han fortalte kongen om sitt hjemland og om sine ferder. Kong Alfred lot beretningen skrive ned på gammelengelsk og føyde det til en oversettelse av et eldre historisk-geografisk verk som han hadde tatt initiativet til å oversette.

Ved siden av de militære og politiske bragder, som skaffet England et pusterom etter å ha lidd under vikingenes økser i nærmere ett hundre år, viet kong Alfred tid og krefter til en kirkelig og kulturell reform. I året 871 hadde Alfred besteget tronen i sitt nye engelske storrike. I en kilde fra begynnelsen av 890-årene hører vi ham selv beskrive den åndelig-moralske tilstanden i dette riket og de oppgaver han satte seg fore:

«Jeg ville gjerne at dere skulle være kjent med at jeg ofte har tenkt på hvor mange vise menn som i gammel tid levde i England, både blant

dem som var munk og blant dem som levde i verden. Og hvor lykkelige tider som den gang hersket i hele England, og hvordan kongene som regjerte, var lydige både overfor Gud og hans budbærere; hvordan de skapte fred opprettholdt gode seder og sikret makten i landet ved siden av at de også utvidet landets grenser. I såvel krigskunst som visdom lyktes de, og hvor nidkjære var ikke klosterfolket både når det gjaldt undervisning, studier og den tjeneste de var satt til å gjøre for Gud; hvordan fremmed kom til vårt land for å søke kunnskap og opplæring, mens det nå er vi som må hente slikt utenlands om vi ønsker slikt. I den grad har lærdommen fullstendig forfalt i England, at de er meget få som nå er i stand til å opprettholde den.

... Jeg erindrer også hvordan kirkene i England før alt var blitt plyndret og brent, var fylt med rikdommer og bøker, og antallet av dem som tjente Herren var stort. Men de hadde liten gevinn av alle bøkene, for de kunne ikke lenger forstå det som stod i dem, fordi de var ikke skrevet i vårt eget tungemål. Det var som om de sa: 'Våre forfedre som bodde i disse klostrene før vår tid, de elsket visdom, og ved den ble de rike og overlot rikdommen til oss. Sporene etter dem ser vi, men vi kan ikke følge dem'. Og nå har vi mistet både rikdommen og visdommen fordi vi ikke ville følge etter i deres fotspor.

.... Jeg undret meg meget over hvorfor så gode og vise engelske menn fra den gang som hadde studert disse bøkene grundig, ikke hadde oversatt dem til sitt eget talemål. Men jeg skjønnte selv straks svaret på slike spørsmål: 'De trodde ikke,' sa jeg til meg selv, 'at menneskene noen gang ville komme til å bli så likegyldige og at lærdommen i den grad ville komme til å forfalle; det var med overlegg at de avstod fra å oversette bøkene, de ønsket på denne måten å sørge for visdommens høye nivå gjennom kjennskap til mange språk».

Andre samtidige kilder fremhever kong Alfred som en som søkte å legge forholdene til rette for klosterlivet, som søkte å styrke

høygeistligheten gjennom de muligheter til rekruttering som klostrene innebar, og som søkte å bevare for fremtiden den kristne tradisjonen gjennom å oppmuntre til oversettelse av sentrale latinske verker til det språket som folk forstod:

«Men så kom jeg til å tenke på hvordan Guds lov først ble forfattet på hebraisk, og dernest, straks grekerne lærte den å kjenne, oversatte de den i sin helhet til sitt eget språk, sammen med alle andre slags bøker. Likeledes gjorde romerne, når de hadde lært Guds lov, oversatte de den til sitt eget språk, ved hjelp av lærde oversettere. Følgelig foretrekker jeg... at vi i likhet med dem oversetter til det språket vi alle kan forstå de bøkene som det er nødvendig for oss å kjenne til; og vi vil se til – noe som vi lett kan få til ved Guds hjelp, så sant vi får leve i fred – at alle fribårne unge menn i England, slike som har midler som gjør dette mulig, kan vie seg til lærdom så lenge det ikke er bruk for dem i annen virksomhet, og de kan bli i stand til å lese det som er skrevet på engelsk. De som så ønsker å gå lengre kan så opplæres i det latinske språk for så å kunne tre inn i det hellige embete».

Klosterbevegelsene

I løpet av 900-tallet er vi i England vitne til fremveksten av en kirkelig reform-bevegelse med klar monastisk profil. Men selv om denne reformen har vært knyttet til årene under kong Edmunds regjeringstid (939–946) og dennes etterfølger Edgar (959–975) vil historikerne i dag fremheve at denne benediktinske reformbevegelsen førte videre det programmet for kirkelig og kulturell reform som Alfred hadde stått for. En viktig milepæl i den monastiske reformens historie i England under 900-tallet er kirkemøtet i Winchester i 973. Her vedtok man, under forsete av kong Edgar og med rådgivere fra klostre på kontinentet til stede, et sett med vedtekter for klosterlivet i England – Regularis Concordia. Sammen med Benedikts over fire hundre år gamle munkeregell skulle Regularis Concordia danne grunnla-

get for en enhetlig ordning av klosterlivet i England.

Omstendighetene rundt kirkemøtet i Winchester og det som vi for øvrig vet om eksisterende kontakter til kontinentet på 900-tallet forteller om et engelsk kirkeliv som i denne reformperioden var åpent for kontakter med det øvrige kristne Europa. Den indre reformen skjedde ikke uten impulser utenfra. Om den engelske kirke har et særpreg på 900-tallet, så var det satt sammen av mange impulser fra kontinentet. Vi legger merke til hvordan klosterbevegelsen allerede på denne tiden utgjorde et viktig kontaktnett og muligheter for kommunikasjon av nye ideer og tanker.

Klosterreformen i England slik den fremstår i Regularis Concordia viser hvordan to adskilte retninger innenfor klosterbevegelsen i Europa har flytt sammen og bidratt til å sette sitt preg på den engelske kloster- og kirkereform. Den ene tradisjonen stammet fra Cluny-klosteret. Her dreide det seg om et fellesliv forpliktet til absolutt lydighet mot Benedikts regel og organisert i overensstemmelse med det som man oppfattet som dens rene form. Dette skulle skje innenfor klostre som var «frigjort», det vil si hvor verdslige jordeiere ikke hadde noen innflytelse. Samtidig hadde Cluny utviklet benediktinsk liv videre på ett viktig punkt. Det dreide seg om den tiltagende rolle som liturgien skulle komme til å spille, både i retning av mer prakt, men i retning av å begrunne livet innenfor murene som en integrert del av samfunnet som helhet – et samfunn inndelt i fire grupper: de som arbeidet, de som sloss, de som hersket – og munkene som gjennom sin permanente kontakt med den åndelige verden bidro vesentlig til samfunnets likevekt.

Det forhold at Winchester-møtet også talte utsendinger fra klosteret i Gent bidrar til å forklare den engelske klosterreformens særpreg. Dette klosteret var en gren av den klosterfornyelse som hadde sitt utspring i landområdene ved Lorraine. Sammenlignet med Cluny

var stod denne grenen for et langt strengere syn på klosterlivet, samtidig som Lorraine-munkene ikke hadde de samme skrupler når det gjaldt støtte fra lokale stormenn som tilfellet var i Cluny. Det er også verdt å merke seg at Lorraine-tradisjonen understreket munkenes plikt til å utdanne seg, og følgelig kom til å legge stor vekt på skolene ved klosteret. Begge retningene søkte å virkeliggjøre det de mente var idealene fra karolingertiden. Kirkemøtet i Aachen hadde under ledelse av keiser Ludvig den fromme og abbed Benedikt av Aniane satt opp retningslinjene for en reform av klosterlivet i det karolingiske riket. Dermed er det vesentlige elementer av karolingertidens kirkelige kultur som nå ble ført videre i et Europa som i mellomtiden hadde gjennomgått store endringer.

Både i Europa og i England handler det altså på 900-tallet om kirkelig gjenreisning og kulturelle reformprogrammer i kjølvannet av 800-tallets folkevandringsbølge nordfra og østfra. I England smelter to tradisjoner sammen, to svar på reformspørsmålet skaper en klosterbevegelse som legger vekt på liturgien som det helt sentrale «arbeid» som klosterlivet er viet til, samtidig som den framholdt betydningen av å skape klostre som skulle stå i fremste linje i det teologiske arbeid, – et arbeid som i denne fasen av historien i det vesentlige gikk ut på å føre videre arven fra fedrene. Den nære forbindelsen mellom klosterreform og kongemakt – på bekostning av adelens innflytelse over klostrene, er et trekk ved klosterlivet i England under 900-tallet som tyder på at forbindelsen til Lorraine har vært viktig. Den innflytelsesrike Dunstan hadde bakgrunn nettopp fra klosteret Ghent, og han har sannsynligvis hadde ansvaret for å hente hjem rådgivere derfra når den fremtidige organiseringen av klosterlivet skulle drøftes på Winchester-møtet.

Forskjellen mellom Cluny og Lorraine gjenspeiler endringene i Europa på denne tiden. Cluny-bevegelsen hadde oppstått i et område av Frankrike der føydalsamfunnet var gått i oppløsning og klostrene særlig led

under mangel på sentral herskerkraft. Lorraine eller Lothringen var en del av det som på 900-tallet utgjorde det tyske, ottoanske dynastiet. Her fantes det en sterk sentralmakt, og denne sentralmakten spilte en viktig rolle når det gjaldt å fremme klosterbevegelsen gjennom å overdra dem landeieendommer hvor det kunne bygges klostre. Resultatet var et nært forhold mellom kloster og kongemakt, mellom munk og hersker, på linje med de forhold som hadde preget kirkelivet under Karl den store og hans nærmeste etterfølgere. De mange politiske fellesstrekk mellom den østlige del av det gamle Frankerriket og England bidro til parallelle reformbevegelser. Slik var det historiske forbindelser mellom engelsk kirkeliv på 900-tallet og den karolingiske reform fra 700- og først på 800-tallet – som jo også var en del av Englands historie.

I første rekke er det her tale om en klosterbevegelse som kom til å dominere de sydlige deler av England. Dens innflytelse på den nordlige del av England, for eksempel York, er mer indirekte; vi kan nevne abbedene Wulfstan og Oswald, som begge oppnådde å bli erkebiskoper av York. Men dette området var sterkere utsatt, avstanden til en sterk sentralmakt stor og utfordringene til reform av kirkelivet langt sterkere. Den engelske kirke på 900-tallet var en kirke som befant seg midt i en reformprosess der den benediktinske klosterbevegelse spilte hovedrollen. Denne reformens betydning for kirkelivet kan oppsummeres i noen punkter:

Regularis Concordia forutsetter et nært samvirke mellom munk og konger. Det fremheves at det er kongens ønske at klosterbevegelsen skal reformeres i tråd med reglene. Abbeder og abbedisser skal velges etter kongens samtykke. Leg innflytelse skal unngås; dette medførte i tidlige tider intet annet enn forfall i klostrene. Men kongen er unntatt fra dette. Han er klosterets fremste patron og beskytter i motsetning til stormennene, bortsett fra et lite skikt som stod kongen og hans familie nær.

Klosteret spilte en viktig rolle i alt det som forbindes med kirke. Gjennom sin innflytelse over bispeembetet fikk den lærdom og spiritualitet som ble utviklet i klostrene, et videre nedslagsfelt. Samtidig hadde klosteret funksjoner som gjenspeilte viktige sider ved religionen, det sett av meningsbærende momenter som kristendommen den gang formidlet til sine samtidige. Kristendommen var et forbindelsesledd mellom det menneskelige og det guddommelige. Dens tjenere skulle forkynne Guds vilje og bidra til å skape fred mellom menneskene og Gud. Religion var ikke menneskers privatsak, men en ny ordening som kjennetegnes av en intim nærhet mellom åndelig og verdslig, mellom kirkelig og profant. Det jordiske samfunn skulle være en avglans av det himmelske.

I en konkret forstand skulle kirken gjennom dem som levde i klostrene, være en kirke for samfunnet «der ute». Kirken skulle be for alle sine lemmer og på denne måten bidra til deres frelse. Her hadde munkene en viktig rolle å fylle. Selv om tanken om individuell skyld på denne tiden ikke var ukjent, så dominerte en mer kollektiv anskuelse, og dermed også den oppfatningen at bot og bønn kan forrettes på vegne av andre. Slike tanker finner vi blant annet hos Wulfstan, erkebiskopen av York på begynnelsen av 1000-tallet. En rik mann kan lette sin bot ved å gi penger til klostrene og slik sørge for at det er noen som leser messe og ber for ham. Denne rollen ble altså tillagt munkene og er med på forklare de mange gaver som ble gitt til klostrene. Munkene ble sett på som en elitestyrke som skulle utkjempe åndelige slag på vegne av andre. De ble respektert som åndelige krigere i et krigersk samfunn. Dette var en funksjoner som den lokale prest ikke nådde opp mot. Han var langt mer fattigslig i opphav, og langt ringere når det gjaldt funksjoner.

Alliansen mellom konge og kirke kunne styrkes ved at klostrene og ikke stormannsættene ble benyttet til å rekruttere biskoper. Klosteret var den beste skolen for en fremti-

dig biskop. Munkebiskoper dominerte bildet av den engelske kirke fra Edgars regjeringstid og langt inn i det neste århundre. Her er det interessante forbindelser til de misjonsbiskopene som de første kristne kongene brakte med seg til Norge. Kildene forteller oss at de beholdt forbindelsen til klostervesenet.

For eksempel dukker Grimkell, Olav Haraldssons hirdbiskop, opp i engelske bispekrøniker etter at han har forsvunnet ut av de norske sagaene, og gode grunner taler for at det er én og samme person det dreier seg om.

Å vende tilbake til sitt hjemland etter en periode som hirdbiskop hos en norsk konge går igjen hos flere andre misjonsbiskoper i Norden på denne tiden. Grimkell oppnådde en betrodd posisjon hos den engelske kong Edvard Confessor, og han ble til sist gravlagt i Canterbury-katedralen. Andre levde sine siste år i kloster, slik som Rodulf, som også hadde kommet til Norge sammen med Olav Haraldsson, men som endte sine dager som abbed i klosteret Abingdon.

Der hvor forholdene ikke gjorde det mulig å reise klostre, viste den monastiske impulsen i engelsk kirkeliv seg i en utrettelig innsats for å heve presteskapets nivå; her var kravet om prestenes fellesliv ikke langt borte. Igjen er erkebiskop Wulfstan et godt eksempel.

Hos både Wulfstan og Aelfric (abbed i ved klosteret Eynsham rundt år 1000) finner vi en politisk teologi sentrert om kongens person og rolle. Begge er de preget av sterk selvbevissthet over den engelske kongerekken. De roser Alfred og Athelstan, fremgangsrike krigerkonger, men den sterkeste rosen blir Edgar til del, munkenes venn og støtte. I tråd med tidens konvensjoner holder de Edgar opp som et speil for hvordan en god konge skal være. Vi finner hos disse monastiske forfatterne et klart ønske om å fremstille den hellige kongen som et ideal til etterfølgelse. I likhet med hva som hadde vært tilfelle blant karolingerne, understrekes kongens rolle som den som opprettholder

samfunnets orden; han skal være lovgiveren som skal sørge for at den kristne læren blir oversatt i det praktiske liv gjennom rettslige bestemmelser. Karolingertidens kongeideal hadde vært modellert på bakgrunn av krigerkongene fra Det gamle testamente. Mot denne bakgrunn kan vi øyne en interessant forskyvning når Aelfric og Wulfstan beskriver sin ideal-konge. Det er Edgar, den fromme kongen, som får den fremskutte plassen, på bekostning av Alfred som i hovedsak ble husket for sine seire over vikingene. Edgars dager var lykkelige og fremgangsrike fordi han søkte å fremme kristendommens sak og styrket klosterbevegelsen i England. Aelfric fremhever Oswald som en idealkonge; hans seire ses i nær sammenheng med hans tro på Kristus; og martyrkongen Edmund fremheves fordi han var en veileder for folket i rettferdighet og villig kastet fra seg sine våpen for å gi seg inn under matyriet. Kongen er Kristi budbærer til folket; det er en plikt for våpenføre menn å kjempe for ham, men kongens oppdrag har mangt til felles med kirkens menn: også han skal med oppløftede hender i bønn komme folket til unnsetning. Kongens rolle som hyrde for den kristne hjorden viser at hans liv skal være en etterligning av Kristus; det er i denne mening kongen skal forstås som en hellig konge. Krigerkongen er ikke helt skiftet ut, men det er tydelig at et nytt kongeideal er på vei inn. Det er i sammenheng med den monastiske reformen at dette kongeidealet blir litterært formulert. Kongen skulle styre, men rundt seg som rådgivere var han omgitt av abbeder og biskoper, «Cristes bydelas», som de kal-

les i en preken over pinsedagsteksten hos Aelfric. Apostlene fikk på pinsedagen visdom fra det høye, slik at de kunne preke for konger og stormenn. Mot denne bakgrunn formaner Aelfric biskopene og abbedene til, som apostlens etterfølgere, å ta dem som eksempler når de opptrer som rådgivere for konger.

Det er i det hele tatt et markant kristent enhetssamfunn som møter oss i kildene fra England under 900-tallet. På dette punkt stemmer bildet også med det øvrige kristne Europa. Vi har på denne tiden å gjøre med en kirke som på godt og vondt lever og virker i en meget tett relasjon til dem som innehar den verdslige makten. Men da kristendommen slo rot i Norge gikk denne fasen av middelalderens kirkehistorie mot sin avslutning. Straks etter Olavs død på Stiklestad skulle den gregorianske bevegelsen – delvis inspirert av ideologien fra 900-tallets klosterreform – stille seg i spissen for en reformbølge som ønsker et klarere skille mellom sakralt og profant, og mellom kirke og stat, enn det våre forfedre hadde vært vitne til i det kristne England. Men, som det gjerne sies, det er en annen historie!

**Jan Schumacher, første-
amanuensis i kirkehistorie
ved Menighetsfakultetet**

**Gydas vei 4,
0363 OSLO**